

Afet yönetim süreçlerinde sosyal hizmetler

Hakan Benli

Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik bölümünden 2008 yılında mezun oldu. Kamuoyu araştırmaları sektöründe bir yıl boyunca görev aldı. 2011-2013 yılları arasında Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Eğitim ve Araştırma Dairesinde İstatistikçi olarak çalıştı. 2013 yılında uzman yardımcısı olarak AFAD'a girdi. 2017 yılında AFAD Uzmanı olarak atandı. Suriye krizinin ilk anlarından itibaren gerek saha araştırmaları gerekse göç stratejileri üzerine çalışmalarda bulundu. Halen Bilgi Yönetimi Grup Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

Dr. Mehmet Güllüoğlu

Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olan Mehmet Güllüoğlu, aile hekimliği, insani sağlık yardımları, Avrupa Birliği projeleri gibi çeşitli eğitim programlarını başarıyla tamamladı. Sivil toplum kuruluşları bünyesinde çok sayıda insani yardım çalışmalarına katıldı. Yeryüzü Doktorları Derneğinde yöneticilik görevlerinde bulundu. 2013-2017 yılları arasında Türk Kızılay Genel Müdürlüğü görevini üstlendi. Türk Kızılay bünyesinde kurulan Göç Hizmetleri Müdürlüğü gibi birçok projenin hayata geçirilmesinde önemli rol oynadı. İstanbul Üniversitesinde Halk Sağlığı doktora programına devam eden ve 2017 yılından bu yana Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) Başkanlığı görevini sürdüren Güllüoğlu, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Günümüz afet yönetimi anlayışı temelde afet öncesi, afet esnası ve afet sonrasında bir dizi faaliyeti içeren bir döngü şeklinde ele alınmaktadır. Afete neden olan olay meydana geldikten sonra sırasıyla müdahale, iyileştirme, risk azaltma ve hazırlık aşamaları, birbirinden keskin bir şekilde ayrılmaksızın iç içe işleyen bu döngüyü tamamlamaktadır. Bütünleşik afet yönetimi olarak adlandırılan bu yönetim modeli, afet meydana gelirse bununla baş edebilen ve olası tehlikelerden hareketle afet öncesinde önlemini alarak dayanıklılığını kaybetmeyen bir toplum yapısı oluşturmayı amaçlamaktadır. Afet yönetiminin tüm aşamaları disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Çünkü afetlerin neden olduğu/olabileceği kayıplar sadece çevresel ya da yapısal kayıplarla sınırlı değildir. Ekonomik, sosyal, psikolojik ve manevi kayıplar da yapısal kayıplara sıklıkla eşlik etmektedir. Buradan hareketle, toplumun tüm kesimlerinin afet yönetiminde sorumluluk ve rol sahibi olduğu ve bireyden başlayarak toplumun genelinde afet yönetiminin bir paydaşı olduğu açıktır.

Afete yönetimindeki iki ana eksen, risk yönetimi ve kriz yönetimidir. Olay meydana gelmeden önce ve sonra riski, olay meydana geldiğinde ise krizi yönetmek temel prensiptir. Her iki durumda da insan odaklı bir anlayış benimsenmektedir. Dolayısıyla afetin insana olan etkilerinin yönetiminde temel eksenlerden biri de sosyal hizmetlerdir. Bu eksenin doğru yönetilmesi hem afete dirençli toplum oluşturmada hem de afetin etkilerinin giderilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Afetlerde sosyal hizmetler; zarar gören kişilere, ailelere, gruplara ve topluma sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık kapsamında sunulan bütün hizmetleri ifade etmektedir. Sosyal yardımlar ve incinebilir gruplara sağlanan başta rehabilitasyon olmak üzere diğer hizmetler de bu kapsamdadır. Afetlerden zarar gören kişileri, afetin neden olduğu psikososyal etkileri de göz önüne alarak sınıflayan Taylor ve Frazer (1981) temelde beş grup tanımlamıştır:

- Afete doğrudan maruz kalan ve afeti yaşayanlar,
- Afeti yaşayanların aile, akraba ve arkadaşları,
- Afetle mesleki ilişkisi olan afet çalışanları,

- Gönüllüler de dâhil olmak üzere afette yer alan toplum,
- Afetten doğrudan zarar görmeyen ancak özellikle basın vasıtasıyla tanıklık eden kişiler.

Afetten zarar gören kişilere sunulacak sosyal hizmet faaliyetlerinde ilk ve öncelikli grup, kriz yönetiminin de bir gereği olarak afete maruz kalmış kişiler ve yakınlarıdır. Şüphesiz diğer gruplara sunulacak hizmetler de önemli olmakla birlikte akut evrede ilk olarak afete maruz kalmış bireylere ulaşmak ve gerekli desteği sağlamak temel prensiptir. Bu bakımdan afet yönetiminde sunulan sosyal hizmet çalışmaları, afet sonrası iyileştirme faaliyetleri ile sınırlı değildir; tam da müdahale aşamasının ilk anlarından itibaren başlamaktadır.

Afetin ilk anlarında psikososyal destekle başlayan sosyal hizmetler, afetin ardından yıllar sonrasına uzanan bir süreci kapsamaktadır. Afetlerde psikososyal destek; afet sonrası ortaya çıkabilecek psikolojik uyumsuzlukların/bozuklukların önlenmesi, aile ve toplum düzeyinde ilişkilerin yeniden kurulması/geliştirilmesi, etkilenenlerin normal yaşamlarına geri

dönmesi sürecinde kendi kapasitelerini fark etmeleri ve güçlenmelerinin sağlanması, toplumda gelecekte ortaya çıkması muhtemel afet ve acil durumlarla başa çıkma/iyileşme/toparlanma becerilerinin artırılması, yardım çalışanlarının desteklenmesini içeren ve afet döngüsünün her aşamasında yürütülen çok disiplinli hizmetler bütünü olarak ifade edilebilir. Afetler sonrası psikososyal desteğin bir nevi psikolojik ilk yardım olduğu da düşünülebilir. Bu ilk yardım, afet sonrası şartlara adaptasyon sürecini kolaylaştırıcı ve normalleştirme sürecini hızlandırıcıdır. Bu destek, psikolojik ya da psikiyatrik bir tedavi değil tamamlayıcı ve destekleyici bir araçtır. Psikososyal destek, afete müdahalenin ilk aşaması olan arama kurtarma faaliyetleri ile eş zamanlı bir şekilde başlamaktadır. Uzun dönemde ise psikososyal müdahalenin devamı niteliğinde, çeşitli sosyal projeler ve eğitimlerle etkilenen tüm kesimlerin ihtiyaç ve sorunları doğrultusunda harekete geçmelerine ve başa çıkma kapasitelerinin gelişmesine fırsat sağlamaktadır.

Bilindiği üzere ülkemiz son iki büyük afetini sırasıyla 1999 Marmara Depremi ve 2011 Van Depremi ile yaşamıştır. Resmi kayıtlara göre 1999'da 17 bin 480 ve 2011'de ise 644 kişi hayatını kaybetmiştir. Depremlerin büyüklükleri, etkiledikleri alan ve dönemin koşulları gibi parametreler itibarıyla bu iki afet birçok parametre açısından karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Ancak psikososyal hizmetler ve bu hizmetlerin koordinasyonu bakımından bir durum değerlendirmesi temel düzeyde yapılabilir. 1999 Marmara Depremi'nde sosyal hizmet müdahalelerine ancak iki gün sonra başlanabilmiştir. Bu müdahaleler genelde dağınık ve karışık olarak sürdürülmüştür. Bu alandaki hizmetlerin sürekliliği sağlanamamış ve temelde organize olamama kanısını oluşturmuştur. Ancak bu çalışmalar sırasında öğrenilenler perspektifinde büyük bir tecrübe ve birikim oluşmuştur. Acı tecrübelerden çıkarılan dersler sonucu eksiklerin giderilmesi için başta kamu olmak üzere tüm sektörler çeşitli girişimler başlatmıştır. 2011 Van Depremi'nde ise 1999'daki tablonun aksine daha iyi bir durum söz konusu olmuştur. Başta psikolojik ilk yardım niteliğindeki psikososyal destek hizmetleri olmak üzere sosyal hizmetler alanındaki süreçler daha iyi koordine edilmiş ve nihayetinde Van Modeli olarak adlandırılan bir destek yapısı oluşturulmuştur. Depremin

büyük oranda etkilediği Van ve Erciş'te yürütülen faaliyetlerde hem bütüncül bir destek programı uygulanmış hem de kadınlar, çocuklar ve engelliler gibi risk gruplarına yönelik özel uygulamalar hayata geçirilmiştir. 2011 Van depremlerine kadar risk grupları özelinde yürütülen çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 1999 Marmara depremlerinde risk gruplarından kadın ve çocuklara özel, az sayıda sosyal faaliyetin olduğu ancak bunların da hem içerik hem de kapsam bakımından yeterli koordinasyon altyapısına sahip olmadığı görülmüştür.

Van depremlerinde sosyal destek girişimleri üç temel aşamada yürütülmüştür. İlk aşama değerlendirme aşaması olup depremin sıfırıncı dakikası olarak tabir edilen ilk anlarından itibaren periyodik gözden geçirmelerle ilerleyen bir süreçtir. İkinci aşama psikososyal girişimler olup Van ve Erciş başta olmak üzere diğer illere göç eden afetzedeleri de kapsayan uygulamalardır. Üçüncüsü ise eğitim ve yeterlilik artırma çalışmaları aşaması olup Van ve diğer illerde ruh sağlığı uzmanlarına, sağlık çalışanlarına, kamu kurum ve kuruluş görevlilerine yönelik uygulanmıştır.

Sosyal hizmet uygulamalarının afetten etkilenen gruplara orta ve uzun vadeli etkisini, afet sonrası iyileştirme aşamasındaki sosyal ve ekonomik hizmetler belirlemektedir. Bu aşamadaki uygulamalar içerik bakımından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Çeşitlilikle birlikte söz konusu hizmetlerin hedef aldığı gruplar itibarıyla de ölçeği daha büyüktür. Örneğin küçük çaplı bir afette psikososyal müdahale faaliyeti kapsamında ulaşılan kişi sayısı onlarla ifade edilirken iyileştirme safhasındaki sosyal hizmet faaliyetlerinden binlerce kişi faydalanmaktadır.

Orta ve uzun dönemli sosyal hizmet faaliyetleri çerçeve itibarıyla şunları kapsamaktadır:

- Haberleşme hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanması,
- Afetzedelerin kısa ve orta dönemde geçici barınma ihtiyaçlarının giderilmesi,
- Gelir kesintisi nedeniyle uygulanacak ayni/nakdi sosyal yardım programları,
- İstihdam ve iş hayatına yönelik faaliyetler,
- Afet bölgesine özel teşvik mekanizmalarının hayata geçirilmesi,
- Eğitim faaliyetlerinin normalleştirilmesi,

- Sağlık hizmetlerinin kesintisiz olarak sürdürülmesi
- Uzun dönemli sosyal rehabilitasyon programları,
- Hak sahiplerine yönelik kalıcı konut çalışmaları.

Daha çok afet yönetiminin müdahale ve iyileştirme süreçlerinde öne çıksa da hazırlık ve risk azaltma aşamalarında da sosyal hizmetleri ve sosyal hizmetler yaklaşımını ihmal etmemek gerekir. Afet öncesindeki yapılacak çalışmalarda sosyal açıdan dezavantajlı grupların ihmal edilmemesi ve afet eğitimi, afet sigortası gibi afete hazırlığın sosyal boyutları olan çalışmalarda, toplumun her kesiminin dikkate alınması yine bir sosyal hizmet olarak değerlendirilmelidir. Bu haliyle afete hazırlık çalışmalarında sosyal hizmetler tek başına ayrıca bir değerlendirme konusu olabilir.

Afet yönetimi, karmaşık yapısı itibarıyla toplumun tüm kesimleri tarafından sahiplenilmesi gereken ve katılımı mecburi kılan bir süreçtir. Bu süreçlerin tümünde sosyal hizmet faaliyetleri önemli bir yer kaplamaktadır. Sosyal hizmetlerin mümkün olan en kapsayıcı biçimde sunulması hem afete dirençlilik hem de toplum nezdinde afet kültürü oluşturma anahtarları arasındadır.

Kaynaklar

AFAD Müdahale, İyileştirme ve Sosyoekonomik Açıdan 2011 Van Depremi, 2014

Altun F. Afetlere Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler, 2014;

Altun F. (Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 4 Sayı 8-9; 183 – 197), Afetlerde Psikososyal Hizmetler: Marmara ve Van Depremleri Karşılaştırmalı Analizi, 2016.

Aydın D. Afet Sonrası Psikososyal Destek Uygulamaları, 2013.

Tuncay T. Afetlerde Sosyal Hizmet, 1999 Yılı Marmara ve Bolu-Düzce Depremleri Sonrasında Gerçekleştirilen Sosyal Hizmet Uygulamaları, 2004

Türk Kızılay, Afetlerde Psikososyal Destek Uygulama Rehberi, Acıları Dindirmeye Doğru..., 2008; 3-4